

Στὰ πρῶτα αὐτὰ χρόνια, τὰ χρόνια τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν του, ὁ Κάντ ἀρχίζει νὰ φανερώνη τὰ ἐξαιρετικὰ πνευματικὰ χαρίσματα, μετὰ τὰ ὅποια τὸν εἶχε προικίσει ἡ φύση, καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ ἐλεύθερου πνεύματος, ποὺ θὰ λάμψη ἀργότερα στὰ φιλοσοφικὰ ἔργα του. Τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τοῦ C. Fr. καὶ ἡ στεγνή, ἐξωτερικὴ καὶ μηχανικὴ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ ἰδρύματος αὐτοῦ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴ φλογερὴ ψυχὴ καὶ τὸ ἐλεύθερο καὶ δημιουργικὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ, ποὺ πρωτοξανοιγόταν μετὰ τὴν ὁρμὴ τῶν μεγάλων δημιουργικῶν πνευμάτων στὸν κόσμον καὶ στὸ φῶς τῆς ζωῆς. Ἀπ' τὰ χρόνια αὐτὰ ὁ Κάντ διατηρεῖ εὐχάριστη ἀνάμνηση μόνο γιὰ τὸν προστάτη του Fr. A. Schultz καὶ γιὰ τὸν καθηγητὴ του τῶν λατινικῶν Heydenreich. Ἰδίως γιὰ τὸν πρῶτο αἰστάνεται βαθιὰ εὐγνωμοσύνη σ' ὅλη τὴ ζωὴ του· στὰ τελευταῖα μάλιστα χρόνια του ἐτόνιζε στὸ φίλο του καὶ βιογράφου Wasianski, ὅτι «αἰστανόταν βαθιὰ θλίψη στὴ ζωὴ του, γιατί δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ἐκφράσῃ πανηγυρικὰ τὰ αἰσθήματά του πρὸς τὸν πρῶτο προστάτη του Fr. A. Schultz καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ τὸν τιμῆσῃ μ' ἓνα πνευματικὸ ἔργο ἀφιερωμένο ὡς πνευματικὸ μνημόσυνο στὴν ἱερὴ μνήμη του, ὅπως ἔπρεπε καὶ εἶχε στὸ νοῦ του».

Ἐπειτα ἀπὸ τὶς σπουδὲς του στὸ Collegium Fridericianum ὁ Κάντ γράφτηκε στὸ Πανεπιστήμιον τῆς πατρίδας του ὕστερ' ἀπὸ λαμπρὸς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις τὸ φθινόπωρον τοῦ 1740 (24 Σεπτέμβριον).

Ἡ ἰδέα νὰ σπουδάσῃ ὁ Κάντ στὸ Πανεπιστήμιον ἦταν ἰδέα τῆς μητέρας του, κρυφὸς καὶμὸς καὶ ἱερὴ λαχτάρα τῆς ψυχῆς τῆς καὶ θερμὴ παρόκλησός της πρὸς τὸ Fr. A. Schultz. Τῇ μεγάλῃ ὅμως αὐτῇ ἡμέρᾳ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κάντ καὶ γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν ἡμέρα τῆς ἐγγραφῆς του στὸ Πανεπιστήμιον, δὲν εἶχε ζήσει νὰ ἰδῇ καὶ νὰ γλυκοχαρῆ ἡ μεγάλη ψυχὴ τῆς. Στὰ 1737, σὲ ἡλικίᾳ μόλις 40 χρονῶν, εἶχε πεθάνει ἡ εὐλαβητικὴ καὶ φωτισμένη αὐτὴ γυναίκα. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Κάντ διηγήθηκε στὸ Wasianski (σ. 261) ἡ μητέρα του πέθανε θῦμα τῆς φιλίας, τοῦ ἠθικοῦ χρέους καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Μιὰ ἀπὸ τὶς φίλες τῆς ἀρρώστησε ἀπὸ τυφοειδῆ πυρετό, πῆγε νὰ τὴν περιποιηθῇ, κόλλησε κ' ἡ ἴδια καὶ πέθανε σὲ λίγες ἡμέρας ἀπ' τὴν ἴδια ἀρρώστια!

Γιὰ τὴν περίοδον αὐτὴ τῆς ζωῆς τοῦ Κάντ, τὴν περίοδον τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν του, εἶναι πολὺ λίγα πράγματα γνωστά. Βέβαιον εἶναι μόνο σήμερον, πὼς ὁ Κάντ γράφτηκε στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ κα' ἐσπούδασε φιλοσοφία.¹

1. Γιὰ πολὺν καιρὸ ἐπεκράτησε ἀπὸ πλάνη ἢ ἀντίληψη, ὅτι ὁ Κάντ εἶχε σπουδάσει θεολογία καὶ ὄχι φιλοσοφία. Νεώτερες ὅμως ἐρευνες ἐφάνερωσαν τὴν πλάνη. Σήμερον εἶναι τελείως ἐξακριβωμένο, ὅτι ὁ Κάντ ἐσπούδασε φιλοσοφία. Εἶναι ἐπίσης ὅμως βέβαιον, ὅτι ἀπὸ οἰκογενειανὴ προπαρασκευὴ (ἐπιθυμία τῆς μητέρας του ἦταν νὰ σπουδάσῃ θεολογία) καὶ ψυχολογικὴ προδιάθεση καὶ ἀπὸ τὶς βαθύτερες μεταφυσικὰς τάσεις τοῦ πνεύματός του ὁ Κάντ εἶχε μεγάλη κλίση στὴ θεο-

“Όπως στις πρώτες σπουδές του ο Κάντ είχε ως προστάτη του και πνευματικό καθοδηγητή του ένα εξαιρετικό πνεῦμα σὺν τὸ Schultz, ἔτσι καὶ στὸ Πανεπιστήμιο εὐτύχησε νὰ γνωριστῆ καὶ νὰ συνδεθῆ μὲ στενὴ φι-
λία μὲ τὸν ξακουσμένο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εὐσεβιστὴ καὶ καθηγητὴ τῆς φι-
λοσοφίας Martin Knutzen (1713—1751).

Ὁ Μ. Knutzen ἦταν ἑκτακτὸς καθηγητὴς τῆς λογικῆς καὶ τῆς μετα-
φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Κένιξμπεργκ, προικισμένος ὅμως ἀπ’ τὴ φύση
μ’ ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα ἐδίδασκε ὅλους τοὺς κλάδους τῆς φιλοσοφίας καὶ
τὶς φυσικομαθηματικὲς ἐπιστῆμες. “Όπως ὁ Schultz ἔτσι καὶ ὁ Μ. Knutzen
ἦταν εὐσεβιστὴς καὶ ρασιοναλιστὴς κι’ ἔτεινε καὶ αὐτὸς στὴν ἑναρμόνιση τῶν
δυσὸ κοσμοθεωριῶν, τοῦ εὐσεβισμοῦ καὶ τοῦ ρασιοναλισμοῦ τῆς φιλοσοφίας
Leibniz - Wolff, πού τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦσαν τὰ δυὸ μεγάλα πνευματικὰ
ρεύματα ὅλης τῆς Γερμανίας.

Ὁ Μ. Knutzen εἶδε ἀπ’ τὴν πρώτη στιγμὴ τὶς μεγάλες πνευματικὲς
ἀρετὲς τοῦ Κάντ, τὸν προστάτευσε κι’ ἔγινε πνευματικὸς καθοδηγητὴς του.
Ὁ Κάντ εἶχε τὴν ἱερὴ μανία τῆς σοφίας, φλεγόταν ἀπ’ τὴν πιὸ μεγάλη
δίψα νὰ μάθῃ καὶ νὰ μορφωθῆ βαθιὰ καὶ καθολικὰ καὶ ἀνυπομονοῦσε νὰ
γνωρίσῃ καὶ νὰ κατακτήσῃ ὅλη τὴν ἀνθρώπινη ἐπιστῆμη καὶ τὸ πνευματικὸ
σύμπαν. Ὁ Μ. Knutzen ξάνοιξε στὰ μάτια τοῦ φίλου του τοὺς κόσμους τῆς
φιλοσοφίας τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff καὶ τὸν ἐμύησε στὰ μυστήρια τῶν
μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ στὴ Νευτωνικὴ φιλοσοφία. Ἡ
φιλοσοφία τοῦ Newton εἶχε ἀπειρη ἐπίδραση στὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ καὶ
ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον του στρέφεται κυρίως πρὸς τὶς φυ-
σικομαθηματικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὰ κοσμολογικὰ προβλήματα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Knutzen στὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ ἦταν τόσο μεγάλη,
ὥστε τὰ πρώτα ἔντεκα ἔργα του, πού βγῆκαν ἀπὸ τὰ 1746 ὡς τὰ 1758,
εἶχαν ὡς θέματα διάφορα ζητήματα καὶ προβλήματα ἀπ’ τὸν κύκλο τῶν φυ-
σικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ βιογράφος τοῦ Κάντ Bogowski γράφει σχετικὰ :

“Ὁ Μ. Knutzen ξάνοιξε καινούριους πνευματικὸς δρόμους στὴ σκέψη τοῦ φί-
λου του καὶ τὸν ἐμύησε στὴ σπουδὴ καὶ στὴν ἐπιστῆμη... Ζοῦσε ἀκόμα ὁ Μ. Knut-
zen, ὅταν ἄρχισε νὰ δίνῃ τοὺς πρώτους θαυμαστοὺς καρπούς του τὸ νέο δέντρο,
πού φύτεψε καὶ καλλιέργησε μὲ στοργὴ καὶ τρυφερότητα στὴ ζωὴ του, γιατί ὕστερ’
ἀπὸ τέσσερα χρόνια ἀπὸ τὴν πρώτη ἐγγράφῃ του στὸ Πανεπιστήμιο ὁ Κάντ ἄρχισε
νὰ δουλεύῃ τὸ πρῶτο ἔργο του «Gedanken von der wahren Schätzung der leben-
digen Kräfte»... Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Κάντ δὲν ἔχει τίποτ’ ἄλλο στὸ νοῦ του

λογία. Τὴ γνώση τῶν θεολογικῶν ζητημάτων θεωροῦσε ἀπαραίτητη γιὰ τὸ ἔργο
του. Γι’ αὐτὸ καὶ γιὰ νὰ ικανοποιήσῃ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχῆς του καὶ τοῦ πνεύ-
ματός του τὴν ἴδιαν ἐποχὴ, πού σπούδαζε φιλοσοφία, παρακολουθοῦσε καὶ τὰ μαθή-
ματα δογματικῆς θεολογίας τοῦ προστάτη του Schultz στὸ Πανεπιστήμιο τῆς πα-
τριδας του. Κατὰ τὸ Jachmann ὁ Κάντ στὸ Πανεπιστήμιο εἶχε δικό του πρό-
γραμμα σπουδῶν καὶ γιὰ νὰ κατωρθώσῃ τὸ μεγάλο σκοπὸ τῆς ζωῆς του ἤθελε νὰ
σπουδάσῃ καὶ νὰ κατέχῃ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὴ θεολογία. Στὴν ἀρχὴ ἐνδια-
φέρθηκε κυρίως γιὰ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, ἔπειτα ὅμως ῥίχτηκε στὰ μαθη-
ματικὰ καὶ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, στὴν ἀστρονομία καὶ στὴ φιλοσοφία.

και στην ψυχή του παρά μόνο τη φιλοσοφία, τα μαθηματικά και ιδίως την αστρονομία».

Τίποτ' άλλο δὲν εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο γιὰ τὰ χρόνια τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν τοῦ Κάντ, οὔτε εἶναι τελείως γνωστό, πῶς σπούδασε ἀπὸ ὕλική και οἰκονομική ἀποψη και πότε ἀκριβῶς τέλειωσε τὸ Πανεπιστήμιο.

Σπουδαιότατο εἶναι τὸ ζήτημα, με τί οἰκονομικά μέσα ἐσπούδασε ὁ Κάντ. Ἀπὸ διάφορες πηγές και μαρτυρίες συγχρόνων και φίλων του μαθαίνουμε, πῶς ὁ Κάντ σπούδασε με μεγάλες οἰκονομικές στενοχώριες, με φτώχεια και τρομαχτικές στερήσεις. Τίς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο κατώρθωσε ὁ Κάντ νὰ τελειώση μόνο με τὴν προστασία τῶν δυὸ μεγάλων προστατῶν του, τῶν F. Schultz και M. Knutzen, με τὴν ὑποστήριξη ἑνὸς θείου του τσαγγάρη και διαφόρων ἄλλων φίλων του και θαυμαστῶν του και με παραδόσεις σὲ ἄλλους σπουδαστές'.

Ἄλλὰ και τὸ δεύτερο ζήτημα, τοῦ χρόνου και τοῦ τέλους τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν τοῦ Κάντ, εἶναι πολὺ σκοτεινὸ. Ὁ Rink γράφει, ὅτι ὁ Κάντ ἀφησε τὸ Πανεπιστήμιο στὰ 1743, ἀλλ' αὐτὸ δὲ φαίνεται νὰ ἦναι ἀληθινὸ. Τὸ πιθανότερο εἶναι, ὅτι ὁ Κάντ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Bogowski, ἐτέλειωσε τὸ Πανεπιστήμιο στὰ 1746 κι' ἐφοίτησε και τὸ καλοκαιρινὸ ἐξάμηνο τῆς χρονιάς αὐτῆς. Βέβαιο εἶναι μόνο, ὅτι στὸ καλοκαιρινὸ ἐξάμηνο τοῦ 1746, σὲ ἡλικία 22 μόνο χρόνων, ὁ Κάντ παρουσίασε στὸν κοσμήτορα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τὸ πρῶτο φιλοσοφικὸ ἔργο του με τὸν τίτλο: «Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte».

Στὸ φιλοσοφικὸ αὐτὸ πρωτόλειό του ὁ Κάντ ἐρευνοῦσε ἐν' ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα θέματα τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, τὸ ζήτημα τοῦ μετρημοῦ τῆς κινητικῆς δύναμης, κι' ἔκρινε τίς ιδέες τῶν Descartes, Leibniz και πολλῶν ἄλλων μηχανικῶν και φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (Wolff, Hergmann, Bernoulli, Bülfinger κ. ἄ.) ἀπάνω στὸ ἴδιο ζήτημα και ἀνάπτυξε μιὰ νέα θεωρία σύμφωνα με τίς ἀρχές τῆς Νευτονικῆς φιλοσοφίας. Με τὸ ἔργο του αὐτό, πού ἐδημοσιεύτη στὰ 1749, ὁ Κάντ ἔδειχνε τὴν ἀπερᾶντη ἐπιστημονική και φιλοσοφική του μόρφωση και τὴ βαθιὰ κατάρτιση και μύησή του στίς φυσικὲς ἐπιστήμες κι' ἐφανερώνε τὸ ἐλεύθερο πνεῦμά του και μιὰ ἐκπληκτικὴ αὐτοπεποίθηση και πίστη στὸν ἑαυτὸ του και στίς δυνάμεις του. Χαρακτηριστικώτατα εἶναι τὰ λόγια του αὐτὰ ἀπ' τὸ πρῶτο ἔργο του :

«Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα εὐτυχῶς ἔχει λυτρωθῆ ἀπ' τὰ δεσμά του. Στὸ μέλλον μπορούμε θαρραλέα ν' ἀψηφήσουμε τὸ κῦρος τοῦ Newton και τοῦ Leibniz, όταν

1. Ἡ μαρτυρία τοῦ Wasianski (σ. 258), ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Κάντ δὲν ἦσαν οὔτε φτωχοί, οὔτε πλούσιοι, κ' εἶχαν τὰ μέσα νὰ σπουδάσουν τὰ παιδιά τους, δὲ φαίνεται νὰ ἦναι ἀληθινή. Βέβαιο εἶναι, ὅτι τὸν Κάντ δὲν ἐβοήθησαν καθόλου οἱ γονεῖς του στίς σπουδές του, γιὰτ' ἦσαν και πέθαναν πάμφτωχοι. Πρῶτα-πρῶτα ἡ μητέρα τοῦ Κάντ εἶχε πεθάνει στὰ 1737 και δεύτερο ὁ πατέρας του ὅλα τὰ χρόνια πού τὸ παιδί του σπούδαζε στὸ Πανεπιστήμιο, ἦταν βαριὰ ἄρρωστος και ἡ ἀρρώστια του τέλος τὸν ὠδήγησε στὸν τάφο στὰ 1746.

πρόκειται να υψώσει εμπόδια στο δρόμο μας προς την αλήθεια, και ν' ακολουθήσουμε μόνο την όρμη του πνεύματος. Έχω χαράξει από πριν το δρόμο, που θ' ακολουθήσω, θά προχωρήσω στο έργο μου και καμμιά δύναμη δε θά μπορέσει να μ' εμποδίσει ν' ακολουθήσω το δρόμο μου».

Με το έργο του αυτό ο Κάντ, όπως γράφει ένας μελετητής της φιλοσοφίας του, «έφανέρωνε στον κόσμο όλη τη δύναμη που ένοιωσε μέσα του να βαδίσει δικούς του δρόμους στη φιλοσοφία»¹.

Την ίδια χρονιά, που τέλειωσε ο Κάντ τις σπουδές του, πέθανε κι ο πατέρας του στις 24 Μάρτη 1746. Στο οικογενειακό ημερολόγιο που κρατούσε η μητέρα του, όσο ζούσε, ο Κάντ έσημείωσε με τα ίδια τα χέρια του για τη ζωή και το θάνατο του πατέρα του τα λόγια αυτά: «Ο θεός, που δέν τον άφησε στον κόσμο να χαρή τη χαρά και την εύτυχία της ζωής, άς του χαρίσει την αιώνια χαρά κι εύτυχία». Από τα εκκλησιαστικά χαρτιά της εποχής εκείνης φαίνεται, ότι ο πατέρας του Κάντ πέθανε πάμφτωχος κι έθάρτηκε δίχως καμμιά κηδεία. Το ίδιο ήσυχα, άθόρυβα, φτωχικά και τραγικά πέθανε και θάρτηκε έννια χρόνια πρωτίτερα και η μητέρα του Κάντ.

Είναι μέσα στα μυστήρια της δημιουργίας πολλά μεγάλα πνεύματα, που προορίζονται ως φωτεινά άστρα στο σκοτεινό δρόμο της ανθρωπότητας, να βγαίνουν άπ' τη φτώχεια, τον πόνο και τη μεγάλη στέρηση και την τραγική δυστυχία! Η τραγωδία είναι η θεϊκή μοίρα του πνεύματος!.. Η πιο μεγάλη φτώχεια και η πιο στυγνή στέρηση έβασάνισαν και τον Κάντ στα πρώτα χρόνια της ζωής του και στα χρόνια των σπουδών του.

Ύστερ' άπ' το θάνατο του πατέρα του και τις πανεπιστημιακές σπουδές του ο Κάντ για να ζήσει έξαναγκάστηκε να παραδίνη ιδιωτικά μαθήματα σε διάφορα άρχοντικά σπίτια σε μέρη έξω άπ' το Κένιξμπεργκ. Η ζωή αυτή του καθηγητή ιδιωτικών μαθημάτων εκράτησε έννια χρόνια (1746—1755). Τα χρόνια αυτά είναι τα μόνα χρόνια, που ο Κάντ έζησε έξω άπ' την πατρίδα του.

Με την άνώτερη πνευματικότητά του, την άπέραντη έπιστημονική μόρφωση και σοφία, τη δημιουργική λάμψη του πνεύματός του, την εύγένεια και καλωσύνη του, τον ύπεροχο χαρακτήρα του και την ήθικη άχτινοβολία του ο Κάντ κατακτᾶ και στην καινούρια ζωή του τη συμπάθεια και την άγάπη όλων εκείνων που γνωρίζει και δημιουργεί φιλίες που θά κρατήσουν σ' όλη τη ζωή του.

Στο διάστημα των έννια αυτών χρόνων ο Κάντ δέν παύει καθόλου να ήναι τελείως άφοσιωμένος στο δημιουργικό έργο του. Ξαλαφρωμένος από τις οικονομικές ανάγκες της ζωής ρίχνεται με όλη την ψυχή του στην πνευ-

1. Άξίζει ν' αναφερθῆ, πως για το πρώτο αυτό έργο του ο Κάντ έσατυρίστηκε και μάλιστα από το μεγάλο Lessing μ' ένα σατυρικό επίγραμμά του, που το νόημά του ήταν: «Ο Κάντ με το έργο του μετρᾶ τις δυνάμεις του κόσμου, ξεχνᾶ όμως να άναμετρήσει τις δικές του δυνάμεις».

ματική εργασία. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ καταληκτικοῦ πνευματικοῦ καὶ γνωστικοῦ θησαυρισμοῦ ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τῆς δημιουργίας. Τὸ πνεῦμά του μέσα στὴν ἀπόλυτη γαλήνη τῆς ἐξοχῆς καὶ τὴν τελεία ψυχικὴ ἡρεμία ἀρχίζει νὰ φανερώνη ὅλη τὴ δημιουργητικότητά του. Ἐκεῖ, στὴν ὠμορφιά καὶ στὴ γαλήνη τῆς ἐξοχῆς, ὁ Κάντ ἐμπνέεται τὶς πρῶτες γενικὲς ἰδέες, χαράζει τὶς μεγάλες καὶ κύριες γραμμὲς καὶ δουλεύει τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων, ποὺ θὰ ἰδοῦν τὸ φῶς τοῦ κόσμου ἀπὸ τὰ 1755—1760, ὕστερ' ἀπὸ τὸ γυρισμὸ του στὴν πατρίδα του. Τὰ χρόνια αὐτὰ τῆς πρώτης πνευματικῆς δημιουργίας του ὁ Κάντ θυμᾶται πάντα μὲ βαθιὰ καὶ ξεχωριστὴ συγκίνηση σ' ὅλη τὴ ζωὴ του.

Στὰ 1754 ἢ κατ' ἄλλους στὰ 1755 ὁ Κάντ ξαναγύρισε στὸ Κένιξμπεργκ. Στὰ 1754 (Αὐγούστου—Σεπτέμβρη) ἐδημοσίευσε δυὸ νέες μελέτες του. Ἡ πρώτη εἶχε ὡς τίτλο: «Die Frage, ob die Erde veralte?» καὶ ἡ δευτέρα: «Untersuchung der Frage: ob die Erde in ihrer Umdrehung um ihre Achse einige Veränderungen erlitten habe?». Ἡ δευτέρα αὐτὴ μελέτη του βραβεύτηκε ἀπ' τὴ Βασιλικὴ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου.

Στις 17 Ἀπρίλη 1755 ὁ Κάντ ὑπέβαλε στὸ Πανεπιστήμιον τῆς πατρίδας του μιὰ νέα φιλοσοφικὴ διατριβὴ του γραμμὲν ἑνὶ λατινικῷ μὲ τὸν τίτλον: «De Igne» καὶ μὲ τὴ διατριβὴ αὐτὴ ἔγινε Magister (Διδάκτωρ) τῆς φιλοσοφίας. Τὴν ἴδια χρονιά καὶ στις 27 Σεπτέμβρη 1755 ἔδωσε στὸ Πανεπιστήμιον ἓνα νέα ἔργον, γραμμένο καὶ αὐτὸ ἑνὶ λατινικῷ, τὸ πρῶτον καθαρὰ φιλοσοφικὸν ἔργον του μὲ τὸν τίτλον: «Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio». Μὲ τὸ ἔργον αὐτὸ ὁ Κάντ ἐπέτυχεν νὰ γίνῃ ὑψηλῆς τῆς φιλοσοφίας.

Τὴν ἴδια χρονιά (1755) εἶδε τὸ φῶς τοῦ κόσμου τὸ πρῶτον μεγάλο φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ Κάντ μὲ τὸν τίτλον: «Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes nach Newton'schen Grundsätzen abgehandelt». Τὸ ἔργον αὐτὸ ὁ Κάντ ἐδημοσίευσε ἄνώνυμα καὶ τὸ ἀφιέρωσε στὸ Βασιλεῖα τῆς Πρωσσίας Φρειδερίκον τὸ Β'. Ὁ ἐπιστημονικὸς ὅμως κόσμος τῆς Γερμανίας δὲν ἐπρόσεξε ἀμέσως τὸ ἔργον αὐτό, ὅπως ἔπρεπε.

Μὲ τὸ ἔργον αὐτὸ «Γενικὴ φυσικὴ ἱστορία καὶ θεωρία τ' οὐρανοῦ, ἢ τὸ σύστημα καὶ ἡ μηχανικὴ δημιουργία τοῦ σύμπαντος σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς τῆς Νευτωνικῆς φιλοσοφίας» ἀρχίζει νὰ φανερώνηται ὅλη ἡ φιλοσοφικὴ δύναμις τοῦ πνεύματος τοῦ Κάντ καὶ ν' ἀνατέλλῃ ἡ φιλοσοφικὴ μεγαλοφυΐα του. Ἐπιρρεασμένος ὁ Κάντ ἀπὸ τὶς θεωρίας τῆς Νευτωνικῆς μηχανικῆς καὶ φυσικῆς φιλοσοφίας συγγράφει μιὰ μεγαλειώδη ἱστορία τῆς κοσμογονίας τοῦ σύμπαντος σύμφωνα μὲ τοὺς κοσμικοὺς νόμους τῶν μηχανικῶν δυναμῶν τῆς δημιουργίας. Τὸ ἔργον αὐτὸ κάνει ἀργότερον τὸ Helmholtz νὰ θεωρῇ τὸν Κάντ ὡς τὸν πρόδρομον τοῦ Laplace καὶ τὴν Κιντιανὴ Γενικὴ

φυσική ιστορία και θεωρία τ' οὐρανοῦ ὡς πρελούντιο στὸ ἔργο : «Exposition du système du monde» τοῦ Laplace. Σύμφωνα μὲ τις θεωρίες, ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Κάντ στὸ ἔργο αὐτό, ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἀπ' τὸ χάος μὲ τὴν ἐπενέργεια τῶν μηχανικῶν δυνάμεων τοῦ σύμπαντος. «Ἡ δημιουργία, λέει ὁ Κάντ στὸ ἔργο του αὐτό, δὲν εἶναι ἔργο μιᾶς στιγμῆς. Δὲν εἶχε, οὔτε θᾶχη ποτὲ τέλος. Ἄρχισε, ἀλλὰ δὲ θὰ τελειώσῃ ποτέ. Ἀδιάκοπα δημιουργεῖ νέα ὄντα, νέα συστήματα, καινούριους κόσμους». Συνεπαρμένος ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό του μπρὸς στὸ ἄπειρο μεγαλεῖο τοῦ κόσμου ἀναφωνεῖ μαζί μὲ τὸ Γερμανὸ ποιητὴ Haller «Ὁ ἄπειρο ! Ποιὸς μπορεῖ ποτὲ νὰ σὲ μετρήσῃ ;»

Στὸ ἴδιο ἔργο ὁ Κάντ μιλάει γιὰ τὰ ὅρια τῆς θρησκείας καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀποκαλύπτεται τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα, ποὺ θὰ ὑψωθῇ στὸ ἀπόγειό του στὴν κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου.

Ὡς ὑφηγητῆς τῆς φιλοσοφίας ὁ Κάντ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ παραδίη στὸ Πανεπιστήμιον τῆς πατρίδας του ἐλεύθερα μαθήματα φιλοσοφίας. Μὲ τὰ [πρῶτα ἐλεύθερα φιλοσοφικὰ μαθήματα τοῦ Κάντ τ' ὄνομά του ἔγινε πλατύτερα γτώστὸ στὴν πατρίδα του καὶ πολὺς κόσμος ἔτρεχε ν' ἀκούσῃ τις παραδόσεις του. Τὰ μαθήματά του παρακολουθοῦν ὄχι μόνο σπουδαστές, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἰδιῶτες ἀπ' ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα, ξένοι περαστικοὶ καὶ ντόπιοι. Ρῶσσοι ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς (τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ Κένιξμπεργκ ἦταν στὴ Ρωσσία), ἔμποροι, ἄστοι, ὑπάλληλοι κ.λ.π. Στὰ ἐλεύθερα αὐτὰ μαθήματα ὁ Κάντ ἐκτείνεται σ' ὅλους τοὺς κύκλους τῆς ἐπιστήμης, διδάσκει λογικὴ, μεταφυσικὴ, μαθηματικά, φυσικὴς ἐπιστήμης, ἠθικὴ φιλοσοφία, ἐγκυκλοπαιδεία τῆς φιλοσοφίας, φυσικὴ θεολογία, παιδαγωγικὴ, ἀνθρωπολογία, θεωρητικὴ φυσικὴ, μεταλλειολογία, μηχανικὴ, φυσικὸ δίκαιο. Πρῶτος ὁ Κάντ ἐδίδαξε τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ φυσικὴ γεωγραφία.

Τὰ ἐλεύθερα αὐτὰ μαθήματα ἐδημιούργησαν στὸν Κάντ μιὰν ἄνετη οικονομικὴ κατάσταση καὶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωὴ του ἀρχίζει νὰ αἰσθάνεται τὸ αἶσθημα τοῦ λυτρωμοῦ του ἀπ' τὰ νύχια τῆς φτώχειας καὶ τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας. Τὰ χρόνια αὐτὰ θυμόταν πάντα ὁ Κάντ μὲ μεγάλη συγκίνηση καὶ τὰ θεωροῦσε ὡς τὰ καλύτερα καὶ τὰ πιὸ εὐτυχισμένα χρόνια τῆς ζωῆς του.

Στὰ 1756 ὁ Κάντ ὑποβάλλει στὸ Πανεπιστήμιον τῆς πατρίδας του ἓνα νέο ἔργο, γραμμένο κι' αὐτὸ στὰ λατινικά, μὲ τὸν τίτλον : «Monadologia physica» καὶ μὲ θέμα τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεταφυσικῆς στὴ φυσικὴ φιλοσοφία. Μὲ τὸ ἔργο αὐτό, ποὺ ἐφανέρωνε τὸ μεταφυσικὸ πνεῦμα του, ὁ Κάντ ἐζήτησε νὰ καταλάβῃ τὴν κενὴ μὲ τὸ θάνατον τοῦ Μ. Knutzen ἑκτακτικὴ ἔδρα τῆς λογικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Κένιξμπεργκ. Τὸ αἴτημά του ὅμως αὐτὸ δὲν ἔμελλε νὰ ἰκανοποιηθῇ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Στὰ 1758 ἔμεινε κενὴ ἡ ταχτικὴ ἔδρα τῆς λογικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς. Καὶ πάλι ὁ Κάντ ἐζήτησε τὴν ἔδρα αὐτή, ἀλλὰ καὶ τότε δὲν κατόρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ τ' ὄνειρό του καὶ τὸ μεγάλο πόθο τῆς ζωῆς του. Στὴν ἔδρα αὐτὴ διωρίστηκε κάποιος ἄλλος τελείως ἄσημος, ποὺ ἡ ἱστορία ἐκράτησε μόνο τ' ὄνομά του.

Ἀπὸ τὰ 1756 ὡς τὰ 1760 ὁ Κάντ ἐδημοσίευσε μιὰ σειρὰ νέων ἔργων με θέματα κυρίως ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν¹. Οἱ μεγάλοι σεισμοί, ποὺ ἔγιναν στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη στὰ τέλη τοῦ 1755, ἔγιναν ἀφορμὴ ν' ἀσχοληθῇ ὁ Κάντ στὴ μελέτῃ τῶν γεωλογικῶν καὶ τῶν σεισμικῶν προβλημάτων. Καρπὸς τῶν μελετῶν του αὐτῶν ἦταν ἡ συγγραφὴ τριῶν ἔργων του γιὰ τοὺς σεισμοὺς τῆς Εὐρώπης. Στὰ ἔργα αὐτά, ποὺ ἐδημοσίευσε ὁ Κάντ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (1756), ἀναπτύσσει θεωρίες γιὰ τοὺς σεισμοὺς, ποὺ δέχεται ὡς σωστὲς ἀκόμα καὶ σήμερα ἡ γεωλογικὴ ἐπιστήμη. Ἐὰν τὰ ἔργα αὐτὰ συνετέλεσαν νὰ ξαπλωθῇ ἀκόμα περισσότερο ἡ δόξα καὶ ἡ φήμη τοῦ Κάντ ὡς σοφοῦ.

Τὰ δέκα χρόνια ἀπὸ τὰ 1760 ὡς τὰ 1770 εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων πνευματικῶν διασταυρώσεων καὶ ζυμώσεων ὅλης τῆς Εὐρώπης, ἀπ' ὅπου μιὰ νέα θὰ βγῇ ἀνθρωπότητα. Στὰ χρόνια αὐτὰ ξαπλώνονται σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη καὶ στὴ Γερμανία ὅλα τὰ μεγάλα πνευματικά, ἰδεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν παλαιότερη καὶ τὴ σύγχρονη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Ἀγγλικὴ φιλοσοφία, τὴ φιλοσοφία τῶν Fr. Bacon, Hobbes, Berkeley, Locke, Shaftesbury, Hutcheson, Hume, καὶ ἀπ' τὴ Γαλλικὴ φιλοσοφία τῶν Voltaire, Montesquieu, Rousseau κ. ἄ. Πνεῦμα ἐπαναστατικὸ καὶ ἀνατρεπτικὸ πνέει σ' ὅλο τὸν κόσμον. Εἶναι καιροὶ ἐπαναστατικοί, καιροὶ σάλου καὶ τρικυμίας, κοσμογονικῆς ἀγωνίας καὶ ὁρμῆς, πάλης καὶ ἀνατροπῆς κόσμων ὀλοκλήρων καὶ δημιουργίας νέων. Εἶναι ἡ ἐποχὴ, ποὺ στὴν Ἱστορία τοῦ Γερμανικοῦ πολιτισμοῦ πῆρε τ' ὄνομα «Sturm und Drang». Ἐποχὴ πάθους, ὁρμῆς καὶ τρικυμίας!

Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζει τὸ ἡλιοβασίλεμα τῆς ῥασιοναλιστικῆς φιλοσοφίας Leibniz - Wolff, ποὺ εἶχε ἐπικρατήσῃ καὶ κυριαρχήσῃ σ' ὅλη τὴ Γερμανία στὴν ἐποχὴ τοῦ Γερμανικοῦ φωτισμοῦ (Aufklärung) στὸν πρῶτο μισὸ 18^ο αἰῶνα. Στὴν τέχνη γίνεται ἀληθινὴ ἐπανάσταση. Ὁ μέγας αἰσθητικὸς καὶ τεχνοκρίτης τῆς Γερμανίας J. Winckelmann κηρύσσει στὴν τέχνη τὸ γυρισμὸ στὴ φύση. Ὁ Rousseau στὴ Γαλλία κηρύσσει τὶς ἴδιες ἰδέες στὴ φιλοσοφία. Ὁ Lessing σπάει τὰ δεσμὰ τῆς παράδοσης καὶ τῶν περασμένων. Στὴ νοολογικὴ φιλοσοφία τῆς Γερμανίας ξανοίγονται νέοι κόσμοι μὲ τὴ συναισθηματικὴ καὶ μυστικιστικὴ φιλοσοφία τῶν Jacobi καὶ Hamann καὶ ἡ σὰν ἀπὸ ἠφαίστειο βγαλμένη ψυχὴ τοῦ Herder στρέφει τὴ σκέψη τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς Γερμανίας πρὸς τὸ μεσαιωνικὸ Γερμανικὸν κόσμον καὶ πρὸς τὴ δραματοποιήσῃ τοῦ Σαίξπηρ. Στὸν ποιητικὸ οὐρανὸ τῆς Γερμανίας ἀρχίζουν ν' ἀνατέλλουν τ' ἄστρα τοῦ Schiller καὶ τοῦ Goethe. Μιὰ ἐθνικὴ ἀναταραχὴ γίνεται σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Γερμανίας, κοσμογονικὴ ὁρμὴ καὶ τρικυμία συγκλονίζει ὀλοκλήρως τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Γερμανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπανάσταση πνευμα-

1. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀναφέρονται στὸ χρονολογικὸ πῖνακα τῶν ἔργων τοῦ Κάντ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

τική, ἀπ' ὅπου θὰ βγῆ ἡ Γερμανία τῶν δυὸ τελευταίων αἰώνων. Πνεῦμα καθολικό, παγκόσμιο, κοσμοπολιτικό, πνέει σ' ὅλες τὶς χῶρες. Τὰ ἐθνικὰ σύνορα χαμηλώνουν καὶ τὸ νέο πνεῦμα τῆς παγκόσμιας ἐνότητας, ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ ἀδερφωσύνης ἀνθρώπων, ἀτόμων, τάξεων κοινωνικῶν, λαῶν, ἐθνῶν, πετᾷ μ' ὁρμὴ ἀπάνου ἀπὸ στεριᾶς καὶ θάλασσης. Ὅλα τὰ μεγάλα ἰδεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα, ὁ ῥασιοναλισμός, ὁ ἐμπειρισμός, ὁ δογματισμός, ὁ σκεπτικισμός, ὁ θετικισμός, ὁ ρεαλισμός, ὁ ὕλισμός, ὁ νατουραλισμός, ὁ σπιριτουαλισμός, ὁ ἰδεαλισμός, διασταυρῶνται καὶ συγκρούονται σ' ὅλη τὴν Εὐρώπην. Ἀπ' τὴν παγκόσμια αὐτὴ πνευματικὴ ἀναταραχὴ καὶ διασταύρωση τῶν ἰδεῶν ἕνας καινούριος θὰ βγῆ κόσμος, ὁ κόσμος τῶν δυὸ τελευταίων αἰώνων, ὁ σύγχρονος κόσμος!

Τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἀδύνατο ν' ἀφήσῃ ἀνεπιρρέαστη τὴ σκέψη πνευματικοῦ δημιουργοῦ τοῦ ὕψους τοῦ Κάντ. Ὁ Κάντ ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν ἐρευνητικὴ περίοδο τοῦ πνεύματός του καὶ στὴν προκριτικὴ περίοδο τῆς φιλοσοφίας του, στὴν περίοδο τῶν μεγάλων πνευματικῶν ἀνησυχιῶν καὶ ἀναζητήσεων, καὶ δὲν εἶχε βρῆ ἀκόμα τὸν ὀριστικὸ δρόμο τῆς σκέψης του, τὸ δρόμο τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Τὰ πνευματικὰ ρεύματα τοῦ συγκλονίζουσι ὅλη τὴν Εὐρώπην διασταυρῶνται τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ τὴ σκέψη τοῦ Κάντ. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ (1760—1770) εἶναι γιὰ τὸν Κάντ ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων πνευματικῶν διασταυρώσεων, τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν κρίσεων καὶ τῶν νέων προσανατολισμῶν τῆς σκέψης του. Ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ κυριαρχοῦσαν ἡ Νευτονικὴ φιλοσοφία στὸν κύκλο τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, ὁ εὐσεβισμός στὸν κύκλο τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἡ δογματικὴ—νοολογικὴ καὶ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία τῶν Leibniz-Wolff στὸν κύκλο τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς. Στὰ δέκα χρόνια ἀπὸ τὰ 1760 ὡς τὰ 1770 νέοι πνευματικοὶ κόσμοι ξανοίγονται στὰ μάτια τοῦ Κάντ μὲ τὴν Ἀγγλικὴν καὶ τὴ Γαλλικὴν φιλοσοφία τοῦ καιροῦ του καὶ κυρίως μὲ τὴν φιλοσοφία τῶν Hume καὶ Rousseau. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μιὰ μεγάλη χαρακτηρίζει μεταβολὴ στὴ σκέψη τοῦ Κάντ, μιὰ στροφὴ Σωκρατικὴ, ἕνα βύθισμα ἐσωτερικόν, ἕνα πέρασμα ἀπὸ τὸν ἔξωτερικόν στὸν ἐσωτερικόν κόσμο καὶ ἀπὸ τὰ ὄντολογικὰ καὶ κοσμολογικὰ προβλήματα σὶ ἄνθρωπολογικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα, μιὰ μεταβολὴ ἀνάλογη πρὸς τὴ μεγάλη καὶ κοσμοϊστορικὴ μεταβολὴ καὶ στροφὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν κοσμολογικὴν φιλοσοφία τῶν πρώτων Ἰώνων φιλοσόφων καὶ τῶν ἄλλων προσωκρατικῶν φιλοσόφων πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὴ Σωκρατικὴν φιλοσοφία.

Ἀποτέλεσμα τῶν διασταυρώσεων ὅλων τῶν μεγάλων πνευματικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὴ σκέψη τοῦ Κάντ ἦταν στὴν ἀρχὴ μιὰ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ κρίση, τοῦ φτάνει στὸ κορύφωμά της στὰ 1764—1766, καὶ τέλος ἡ νίκη καὶ ὁ ὀριστικὸς προσανατολισμός. Στὰ χρόνια αὐτὰ ὁ Κάντ ἐγνώρισε τὴν φιλοσοφία τοῦ μεγαλύτερου φιλοσόφου τῆς Ἀγγλίας, τοῦ Hume. Ἡ ἐπίδραση τοῦ τελευταίου στὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ ἦταν καταπληκτικὴ. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ στὸν πρόλογο τῶν Προλεγομένων του ὁμολογεῖ, πὼς ἡ ἐπί-

δραση τοῦ Hume στο πνεῦμά του ἦταν «πνευματικὸ ζύπνημα ἀπὸ τὸ δογματικὸ λήθαργο». Στὰ 1768—1770, δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀπολύτως ἀμφιβολία, μὲ τὴν πνευματικὴ διασταύρωση στὴ σκέψη του τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης τοῦ Hume ἀστράψε στο πνεῦμα τοῦ Κάντ ἡ ἰδέα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, ποὺ θὰ γίνῃ στο μέλλον τὸ κέντρο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ του καὶ ὀλοκλήρου τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματός του.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Hume στο πνεῦμα τοῦ Κάντ γίνεται κυρίως στὸν κύκλο τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας. Τὴν ἰδέα ὅμως ἐποχὴ μι' ἄλλη γίνεται μεγάλη ἐπίδραση στὴ σκέψη τοῦ Κάντ στὸν κύκλο τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴ σκέψη τοῦ Rousseau. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Rousseau ξανοίγει στὰ μάτια τοῦ Κάντ τοὺς Σωκρατικοὺς κόσμους μιᾶς ἠθικοκριτικῆς φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ τὴ διασταύρωση στο πνεῦμά του τοῦ μεγάλου μεταρρυθμιστικοῦ ἠθικοθησκευτικοῦ κινήματος τῶν νεώτερων χρόνων στὴν τελευταία του μορφή, τὴ μορφή τοῦ εὐσεβισμοῦ τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα, καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Rousseau γλυκοχαράζει στὸν οὐρανὸ τῆς σκέψης του καὶ τῆς πνευματικῆς συνείδησής του ἡ ἰδέα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ λόγου ἀπὸ τὸν καθαρὸ θεωρητικὸ λόγο, ἡ ἰδέα ποὺ ἀπάνω σ' αὐτὴ θὰ οἰκοδομήσῃ ὕστερ' ἀπὸ 20 σχεδὸν χρόνια τὸ ἀθάνατο κι' αἰώνιο πνευματικὸ μεγαλοῦργημά του, τὴν κριτικὴ τοῦ πραχτικοῦ λόγου. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ μὲ τὴν πνευματικὴ διασταύρωση, ποὺ ἀναφέραμε, στὸν κύκλο τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἀρχίζει ν' ἀχτινοβολῇ μέσα του ὁ ἥλιος τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας του (στο ἀπόλυτο νόημα), ἡ κεντρικὴ ἰδέα ὅλης τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας του, ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς οὐσίας τοῦ κόσμου, ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς μεταφυκῆς καὶ τῆς ἠθικῆς θεολογίας.

Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ ὁμολογεῖ, ὅτι ὁ Rousseau ἦταν γιὰ τὸ πνεῦμά του ὁ φιλόσοφος τοῦ μικροκόσμου ποὺ ἐνίκησε μέσα του τὸ φιλόσοφο τοῦ μακροκόσμου, τὸ Newton. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Rousseau στὴ σκέψη του μιλάει ὁ Κάντ (Fragmente aus dem Nachlass VIII, 642) μ' αὐτὰ τὰ λόγια :

«Εἶμαι ἀπ' τὴ φύση πλασμένος ὡς ἓνας ἐρευνητής. Λιστάνομαι μέσα μου ὅλη τὴ φλόγα καὶ τὴ δίψα τῆς γνώσης καὶ τῆς σοφίας καὶ τὴ φλογερὴ ὄρμη καὶ ἀνησυχία νὰ πάω πολὺ μακρυνά. Ἦταν μιὰ ἐποχὴ στὴ ζωὴ μου, ποὺ πίστευα πὼς ὅλ' αὐτὰ ἦσαν ἡ μόνη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου μέσ' στὸν κόσμον καὶ καταφρονοῦσα τὸ λαό, ποὺ δὲν εἶχε καμμιά θεωρητικὴ μόρφωση καὶ γνώση. Ὁ Rousseau μοῦ ἀποκάλυψε τὴν ἀλήθεια καὶ μ' ὠδήγησε στο φῶς. Ἡ πνευματικὴ μου πλάνη καὶ ἡ ἰδέα μου γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου σβύνει ἤδη στο πνεῦμά μου καὶ μαθαίνω τώρα νὰ ἐκτιμῶ τοὺς ἀνθρώπους».

Ἀπὸ τώρα καὶ στο ἐξῆς τ' ἀνθρωπολογικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα παίρνουν στὴ σκέψη τοῦ Κάντ τὴν πρώτη θέση καὶ ὑψώνονται στὰ μάτια του ὡς τὰ βασικὰ καὶ τὰ κεντρικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.

Τὸν Κάντ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ζωγραφίζει μὲ τὸ θαυμασιώτερο καὶ ὑπεροχώτερο τρόπο ὕστερ' ἀπὸ 30 χρόνια ὁ Herder, μαθητὴς τοῦ Κάντ στὰ 1762—1764, μ' αὐτὰ τὰ λόγια :

«Εἶχα τὴν εὐτυχία στὴ ζωὴ μου νὰ γνωρίσω ἓνα φιλόσοφο, ποὺ ἦταν δάσκα-

λός μου στά καλά και ώραία, στά όλάνθιστα χρόνια τῆς ζωῆς του. Εἶχε στά χρόνια αὐτά τῆ χαρούμενη λάμψη τῆς νεότης κ' ἡ λάμψη αὐτὴ φεγγοβολοῦσε σ' ὄλη τῆ ζωὴ του, ὡς και στά πιό βαθιά γερατιά του. Στὸ πλατὸ και για τῆ σκέψη πλασμένο μέτωπό του ἔλαμπε πάντα τὸ φῶς και ἡ χαρά. Ἄπ' τὰ χεῖλη του ἔρρεε βαθυστόχαστος και μεγαλόπνοος ὁ λόγος του. Πάντα χαρούμενος, πάντα ἀνοιχτόκαρδος και γελαστός, μέ τὸ γέλοιο και τὸ ἀστεῖο, τὸ γλυκόλογο και τὸ σπινθηροβόλο πνεῦμα. Τὰ σοφὰ μαθήματά του ἦσαν χαρὰ ψυχῆς και πνεύματος. Μέ τὸ ἴδιο πνεῦμα και τὰ ἴδια μάτια ἔβλεπε κι' ἔκρινε τῆ φιλοσοφία τοῦ Leibniz, τοῦ Wolff, τοῦ Baumgarten, τοῦ Crusius, τοῦ Hume, και τὰ καινούρια ἔργα τοῦ Rousseau, τὸν Emile και τῆ Heloise, και τοὺς φυσικοὺς και κοσμικοὺς νόμους τοῦ Newton και τοῦ Kepler. Μέ τὸ ἴδιο ἀμερόληπτο πνεῦμα ἔκρινε κάθε νέα φυσικὴ ἀνακάλυψη και θεωρία και κάθε νέα ἰδεολογία για τῆ φύση και τὴν ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ μαθήματά του ἔξωντιάνευε και τὸ ἀκροατήριό του ἐνθουσίαζε μέ εἰκόνας και παραδείγματα ἀπ' τῆ φυσικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου, ἀπ' τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων και τῶν λαῶν, ἀπ' τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες και τὰ μαθηματικά κι' ἀπ' ὄλη τὴν πείρα τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ πνεῦμά του δὲν ἦταν ποτὲ ἀδιάφορο για τὸ κάθε τι τῆς ζωῆς, ποὺ ἔχει ἀξία για τὴν ἀνθρώπινη γνώση κι' ἐπιστήμη. Καμμιά αἵρεση, καμμιά ῥαδιουργία, καμμιά προκατάληψη και καμμιά φιλοδοξία δὲν εἶχαν ποτὲ τῆ δύναμη νὰ ἐπιρρεάσουν τὸ πνεῦμά του και τὴν ψυχὴ του. Τὴν ψυχὴ του ἐφλόγιζε μονάχα ὁ ἔρως τοῦ φωτός και τῆς ἀλήθειας. Ξεχωριστὴ αἰστανόταν χαρὰ νὰ βυθίζεται στὴν ἐσωτερικὴ σκέψη. Ὁ δεσποτισμὸς ἦταν ξένος στὸ χαρακτήρα του. Ὁ ἀνθρωπος αὐτός, ποὺ μέ ἀπειρὴ εὐγνωμοσύνη κι' εὐλάβεια προσέρω τ' ὄνομά του, εἶναι ὁ φιλόσοφος Ἐμμανουήλ Κάντ. Μέ χαρὰ και συγκίνηση φέρνω πάντα τὴν εἰκόνα του μπρὸς στά μάτια μου». (Briefe zur Förderung der Humanität).

Στὸ διάστημα τῶν δέκα αὐτῶν χρόνων δὲν ἔπαιψε καθόλου τὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Κάντ. Στά ἔργα του τῆς περιόδου αὐτῆς φανερώνονται οἱ νέες ἐπιδράσεις τῆς Ἀγγλικῆς και τῆς Γαλλικῆς φιλοσοφίας και ἡ ἀνησυχία, ἡ πάλη και ἡ ἀγωνία τοῦ πνεύματός του νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν ἐμπειρισμὸ και τὸ σκεπτικισμὸ τῆς Ἀγγλικῆς φιλοσοφίας και νὰ ὑψωθῆ σὲ μιὰ νέα ὑπερεμπειρικὴ φιλοσοφία ἀπάνω και ἀπὸ τὸν Ἀγγλικὸ ἐμπειρισμὸ - σκεπτικισμὸ και ἀπὸ τὸ δογματικὸ ἡσιαστικισμὸ τῆς φιλοσοφίας Leibniz - Wolff. Ἐπίσης στὴν ἴδια περίοδο διαφαίνονται οἱ νέοι πνευματικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς σκέψης τοῦ Κάντ και εἶναι φανερὴ ἡ νέα ἠθικὴ και Σωκρατικὴ στροφή του.

Τὰ νέα φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Κάντ τῆς περιόδου αὐτῆς¹ και ἰδίως τὸ ἔργο του «Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen», τὸ ὡραιότερο ἔργο τοῦ Κάντ ἀπὸ λογοτεχνικὴ ἄποψη, στερεώνουν τὴ φήμη του ὡς φιλοσόφου και τ' ὄνομά του ἀρχίζει νὰ γίνεται γνωστὸ κι' ἔξω ἀπ' τὰ στενὰ ὄρια τῆς πατρίδας του. Ἡ Κυβέρνηση τῆς Πρωσσίας παρακολουθεῖ μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον τὴ φιλοσοφικὴ ἐξέλιξη τοῦ Κάντ κι' ἔχει ἀπὸ τὰ 1762—1763 τίς καλύτερες ἰδέες για τὸ ἔργο του και δὲ θ' ἀργήσῃ νὰ ἐκδηλώσῃ μ' ἔργα τίς διαθέσεις της.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ διάφορες τιμητικὲς προσκλήσεις και προσφορὲς γίνονται στὸν Κάντ ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Γερμανίας. Στά 1766 διορίζεται ὑπο-

1. Λὲς τὰ ἔργα αὐτά στὸν πίνακα τῶν ἔργων τοῦ Κάντ.

Πρωσίας Zedlitz, ένθερμος θαυμαστής και προστάτης του Κάντ, του προσφέρει την έδρα της φιλοσοφίας στο πρώτο Πανεπιστήμιο όλης της Γερμανίας της εποχής εκείνης, στο Πανεπιστήμιο της Halle, με μιστό 800 τάλληρα το χρόνο (στην πατρίδα του ο Κάντ έπαιρνε μόνο 620).

Η Halle ήταν την εποχή εκείνη το πνευματικό κέντρο όλης της Γερμανίας και πλατύτατοι ξανοιγόσαν στον Κάντ όρίζοντας πνευματικής κι' έθνικης δημιουργίας. Ο Zedlitz, πολιτικός μεγαλεπήβολος και μ' ευρύτατες πνευματικές αντίληψεις, με την προσφορά του στον Κάντ της έδρας της φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Halle είχε ως σκοπό του να θέσει τον Κάντ επί κεφαλής της πνευματικής ζωής της Γερμανίας, να επιρρεάσει βαθιά τη ζωή του Γερμανικού έθνους και να διαπλάση το Γερμανικό πολιτισμό σύμφωνα με τα ύψηλά δόγματα και τις υπερκόσμιες αρχές της Καντιανής φιλοσοφίας.

Η τιμητική όμως αυτή προσφορά και η θερμή αξίωση κι' έπιμονή του Zedlitz δεν κατώρθωσαν με κανένα τρόπο να πείσουν τον Κάντ ν' αφήσει το Πανεπιστήμιο της πατρίδας του. Σε γράμμα του προς το φίλο του M. Herz ο Κάντ εξηγεί τους λόγους της άρνησής του κι' εκφράζει τη βαθύτερη κι' ένδομυχη σκέψη του. «Περισσότερο κι' άπάνω άπ' όλα, γράφει, εκτιμᾶ και θέτει τη γαλήνια ζωή του φιλοσοφικού στοχασμού και της πνευματικής δημιουργίας» και προσθέτει τα χαρακτηριστικώτατα αυτά λόγια όλης της ψυχουσύνθεσής του :

«Με τρομάζει κάθε μεταβολή, έστω και άν πρόκειται να καλύτερέψη κατά πολύ τη θέση μου. Πιστεύω, πώς πρέπει να σεβαστώ το φυσικό μου αυτό ένστιχτο, άν θέλω να μακρύνω το νήμα που οι μοίρες της ζωής μου γνέθουν πολύ λεπτό και αδύνατο».

Τα τελευταία αυτά λόγια αποκαλύπτουν, πώς και λόγοι υγείας έκαναν τον Κάντ ν' άρνηθῆ την πρόταση του Zedlitz. Και την αλήθεια αυτή όμολογεί καθαρά ο Κάντ σε άλλο γράμμα του προς το φίλο του φιλόσοφο M. Mendelssohn.

Την ίδια εποχή ο 'Ακαδημαϊκός κόσμος του Κένιξμπεργκ προσφέρει στον Κάντ όλες τις 'Ακαδημαϊκές τιμές. Στα 1776 γίνεται κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής (ως τα 1796 έγινε πέντε φορές κοσμήτορας της ίδιας Σχολής), στα 1780 μόνιμος συγκλητικός, στα 1786 και 1788 Πρύτανης.

Από τα 1770 ως τα 1781 είναι ένα χρονικό διάστημα τελείας και άπόλυτης σιωπής στην πνευματική δημιουργία του Κάντ. Στο διάστημα αυτό ο Κάντ δεν έδημοσίευσε παρά μόνο δυο άρθρα. Στα δώδεκα αυτά χρόνια μέσα σε άπόλυτη σιωπή, μοναξιά και γαλήνη, εργάζεται ηρωικά το άθάνατο πνευματικό άριστούργημά του, που έμελλε να δημιουργήση μιá νέα εποχή στην ιστορία του κόσμου και του ανθρώπινου πολιτισμού. Το έργο αυτό, που εργαζόταν 12 χρόνια, πήρε την όριστική μορφή του μέσα σε 4-5 μήνες του 1781 και είδε το φώς του κόσμου την ίδια χρονιά με τον τίτλο «Κριτική

τοῦ καθαροῦ λόγου». Τὸ πρῶτο αὐτὸ μεγάλο ἔργο του ὁ Κάντ ἀπὸ εὐγνωμοσύνη ἀφιέρωσε στὸν πρωθυπουργὸ τῆς Πρωσσίας καὶ προστάτη του Zedlitz.

Τὰ δέκα χρόνια 1780—1790 εἶναι τὰ δημιουργητικώτερα ὅλης τῆς ζωῆς τοῦ Κάντ. Τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι τὰ χρόνια τῆς τελείας πνευματικῆς ἀκμῆς, ἡ ὑψηλότερη στιγμή καὶ τὸ κορύφωμα τῆς πνευματικῆς δημιουργίας του.

Μέσα στὰ δέκα αὐτὰ χρόνια εἶδαν τὸ φῶς τοῦ κόσμου τὰ μεγαλύτερα καὶ ὑψηλότερα δημιουργήματα τῆς φιλοσοφίας τῶν νεώτερων χρόνων. Στὰ 1781 ἐδημοσιεύτη ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου· στὰ 1783 βγῆκαν τὰ Προλεγόμενα σὲ κάθε μεταφυσικὴ τοῦ μέλλοντος, στὰ 1785 οἱ Ἀρχές τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἡθῶν, στὰ 1786 οἱ Μεταφυσικὲς Ἀρχές τῆς Φυσικῆς, στὰ 1787 ἡ δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, στὰ 1788 ἡ Κριτικὴ τοῦ πραχτικοῦ λόγου καὶ στὰ 1790 ἡ Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δύναμης. Στὸ αὐτὸ διάστημα εἶδαν τὸ φῶς καὶ ἄλλα δέκα μικρότερα σ' ἑκτασὴ, ἀλλὰ σημαντικώτατα σὲ περιεχόμενο, ἔργα τοῦ Κάντ¹.

Ἀπὸ τὰ 1781, πού πρωτοβγῆκε ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἀρχίζει ἡ μεγάλη ἐποχὴ τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἀρχίζει νὰ ἐπιβάλλεται σ' ὅλη τὴ Γερμανία καὶ νὰ ξεπερνᾷ καὶ αὐτὰ τὰ ὅρια τῆς Γερμανίας. Τὸ πνευματικὸ κέντρο, ἀπ' ὅπου ἀνατέλλει ἡ παγκόσμια δόξα τοῦ Κάντ, εἶναι ἡ Jena. Ἐκεῖ ὁ θαυμαστῆς τοῦ Κάντ καθηγητῆς Chr. G. Schütz βγάζει στὰ 1785 τὸ περιοδικὸ «Allgemeine Literaturzeitung» πού γίνεται τ' ὄργανο τοῦ Καντιανισμοῦ. Στὴ Jena πρωτοεῖδε τὸ φῶς στὰ 1786|1787 καὶ στὸ περιοδικὸ «Deutsche Merkur» τοῦ μεγάλου ποιητῆ τῆς Γερμανίας Wieland τὸ περίφημο ἔργο τοῦ C. L. Reinhold «Briefe über die Kantische Philosophie» πού ἐκλαίκευσε τὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ σ' ὅλη τὴ Γερμανία. Στὴ Jena ζοῦσαν ὁ μέγας ποιητῆς τῆς Γερμανίας Schiller, θαυμαστῆς τοῦ Κάντ καὶ μύστης τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ φιλόσοφος J. G. Fichte, θαυμαστῆς καὶ σὴν ἀρχὴ φίλος τοῦ Κάντ.

Ἀπ' τὴ Jena ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ξαπλώθηκε σ' ὅλη τὴ Γερμανία. Σ' ὅλα τὰ μεγάλα πνευματικὰ κέντρα τῆς Γερμανίας, Halle, Marburg, Würzburg, Tübingen, Nürnberg, Göttingen, Magdeburg, Erlangen, Berlin, Leipsig, καὶ στὰ Πανεπιστήμια τῶν πόλεων αὐτῶν ἡ νέα φιλοσοφία ἔχει φανατικοὺς ὀπαδούς, πού διαδίδουν μὲ πάθος καὶ φανατισμὸ τὶς ἀρχές της.

Στὰ 1790 ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἔχει κατακτήσει σχεδὸν ὅλη τὴν πνευματικὴ Γερμανία. Ἀπὸ τοὺς πολεμίους της εἶναι ὁ Herder καὶ οἱ μυστικιστικοὶ φιλόσοφοι Jacobi καὶ Hamann. Φανατικὸς ἐπίσης πολέμιος τοῦ Καντιανισμοῦ εἶναι καὶ μένει ὡς σήμερα ὁ καθολικισμὸς. Ἡ κυριώτερη κατὰ τοῦ Κάντ κατηγορία τῶν πολεμίων του εἶναι ἡ κατηγορία, ὅτι ἡ φιλοσοφία του εἶναι στὸ βάθος ἓνας νέος σκεπτικισμὸς.

1. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀναφέρονται στὸ χρονολογικὸ πίνακα τῶν ἔργων τοῦ Κάντ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου.